

פרשת פינחס: משפחות

הרב עזרא ביק

ספר במדבר נפתח בסדרה של מפקדים, מפקד של עם ישראל כולו ומפקד נפרד של שבט לוי. פרשת פנחס, המתרחשת שלושים ותשע שנים לאחר המפקד הראשון, כוללת מפקד נוסף, שגם הוא כולל את עם ישראל בשלמותו ואת שבט לוי בנפרד. מטרת מפקד זה מפורשת – הוא משמש כבסיס לחלוקת ארץ ישראל בין בני ישראל, לפי שבטים. המפקד מסתיים במילים "אֵלֶּה פְּקוּדֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל שֵׁשׁ מֵאוֹת אֶלֶף וְאַלְף שְׁבַע מֵאוֹת וּשְׁלֹשִׁים:" (כ"ו, נ"א). מיד לאחר מכן מופיע הציווי "לְאֵלֶּה תַחֲלֶק הָאָרֶץ בְּנַחֲלֶה בְּמִסְפָּר שְׁמוֹת:" (כ"ו, נ"ג). המטרה המדויקת של המפקד כאן יותר ברורה מאשר זו של המפקד בתחילת הספר. ניתן לומר בביטחון כי המפקד בתחילת הספר קשור באיזשהו אופן בארגון המחנה, אך הקשר המדויק בין ידיעת מספרם של בני כל שבט לבין הקמת החלקים השונים של המחנה אינו לגמרי ברור. כאן, לעומת זאת, מספר בני כל שבט וזהותם האישית ("בְּמִסְפָּר שְׁמוֹת") הם הבסיס לחלוקת הנחלות בארץ לאחר כיבושה.

לאור העובדה שנראה כי מטרת המפקד ברורה, יש כמה אנומליות שעלינו להסביר.

1. המפקד בפרשת במדבר מנה את האנשים לפי שבטים. לכל שבט ניתן המספר, ולאחר מכן מובא סך-הכל עבור כל העם. אותו הדבר קורה גם בפרשה שלנו; אולם בתוך כל שבט נמנית רשימה של משפחות אותו השבט. אמנם בפרשת במדבר המפקד תואר כמנייה של בני ישראל "למשפחותם לבית אבותם", אך שמות המשפחות לא נמנו אז. נראה שיש מטרה מכוונת במניית שמות המשפחות בפרשה שלנו, והשאלה היא – מדוע? לאיזו מטרה? מה הקשר של זה לחלוקת הארץ, או לצורך העניין, לכל מטרה אחרת?

2. אחרי המפקד של כלל ישראל, ולאחר הקביעה כי "לְאֵלֶּה תַחֲלֶק הָאָרֶץ", יש מפקד של שבט לוי (כ"ו, נ"ז-ס"ב). הלויים לא קיבלו נחלה בארץ ישראל, ואם כן נשאלת מעצמה השאלה מדוע נמנו בכלל? הרמב"ן (כ"ו, נ"ז) מציין בפשטות "לא ידעתי למה ימנה בני לוי" (על אף שלאחר מכן הוא מציע סיבה, שנראה בהמשך).

3. המפקד מלווה בסדרה של מאמרים מוסגרים, הנראים לא רלוונטיים למטרה המוצהרת הכללית. כך, בעת מניית משפחות שבט ראובן, התורה מציינת כי לאליאב היו

שלושה בנים, נמואל, דתן ואבירם – אך דתן ואבירם נבלעו באדמה בעת מחלוקת קורח, לאחר שהסיתו את בני ישראל נגד משה ואהרן (כ"ו, ט"ז). לאחר מכן מופיעה פיסת מידע שלכאורה כלל אינה רלוונטית, והיא שבני קורח (שהיו לויים) לא מתו. ברשימת משפחות שבט יהודה התורה מציינת כי ליהודה היו שני בנים, ער ואונן, אך הם מתו בארץ כנען. במקרה הזה, ניתן להבין זאת כהסבר מדוע אין משפחות הנקראות על שמם – אך למעשה אין הם נכדיו היחידים של יעקב שאין משפחות על שמם, כפי שניתן לראות מהשוואה של רשימת משפחות יעקב בעת הירידה למצרים (פרשת ויגש) עם רשימת המשפחות בפרשתנו (ראו רש"י כ"ו, י"ג; כ"ד, ורמב"ן כ"ו, י"ג, הדנים בהבדלים בין הרשימות. לפחות כמה מן המקרים מוסברים על ידי מוות ללא צאצאים). אותו הדבר מתרחש גם במפקד שבט לוי, כאשר התורה מציינת כי לאהרון היו ארבעה בנים – אך שניים מהם, נדב ואביהו, מתו בעת הקריבם אש זרה לפני ה' (כ"ו, ס"א). לבד משלשת החריגות הללו העוסקות במקרי מוות, יש גם שלוש חריגות קצרות, הקשורות בנשים. בשבט אשר, התורה מציינת, ללא שום הסבר, "וְשֵׁם בֵּית אֲשֶׁר שָׂרָח" (כ"ו, מ"ו), ובמפקד הלויים התורה מוסיפה כי "וְשֵׁם אֲשֶׁת עֶמְרָם יוֹכָד בַּת לְוִי אֲשֶׁר יָלְדָה אֹתָהּ לְלִוִי בְּמִצְרַיִם" (כ"ו, נ"ט). בשבט מנשה, התורה מספרת כי לצלופחד לא היו בנים, אלא רק בנות, ומונה אותן בשמותיהן. מדוע למפקד מספרי נוספו פיסות מידע נוספות אלו?

המפתח להבנת אופיו המיוחד של המפקד בפרשת פנחס הוא תפקידן של המשפחות, המודגשות באופן בולט כל כך לאורך המפקד. תחילה נשווה את הציוויים שניתנו למשה בשני המפקדים של ספר במדבר.

פרשת במדבר:

"שָׂאוּ אֶת רֹאשׁ כָּל עֵדֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְמִשְׁפַּחְתָּם לְבֵית אֲבֹתָם בְּמִסְפָּר שְׁמוֹת כָּל זָכָר לְגִלְגָּלְתָּם:" (א', ב')

פרשת פנחס:

"שָׂאוּ אֶת רֹאשׁ כָּל עֵדֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִבְּנֵי עֶשְׂרִים שָׁנָה וְיַעֲלֶה לְבֵית אֲבֹתָם כָּל יָצֵא צֶבֶא בְּיִשְׂרָאֵל:" (כ"ו, ב')

באופן פרדוקסלי, בפרשת במדבר, היכן שמשה מצווה באופן מפורש לפקוד לפי משפחות, אין מניה מפורשת של משפחות במפקד בפועל (למרות שהמפקד של כל שבט נפתח באותו נוסח בדיוק שהופיע בציווי – "תוֹלְדֹתֵם לְמִשְׁפַּחְתָּם

ותחילת תהליך הכיבוש והחלוקה של ארץ ישראל וכל הנמצא בה בין בני ישראל. העובדה ששבת יהודה "נלכד", ולאחר מכן המשפחה ובית האב, מצביעה לדעתי על כך שבכל שלב, היחידה כולה הייתה בסכנה של סילוק מתהליך החלוקה של הארץ. במילים אחרות, הגורל שלכד את עכן הוא ההיפך מהגורל שערך משה בפרשת פנחס. הוא מגדיר מי לא יקבל חלק בארץ.

אני רוצה לטעון כי השתייכות לחמולה אינה חלק מהגדרת הזהות העצמית. זהותו של עכן, כפי שראינו לעיל, מוגדרת על ידי מוצאו, מאב לבן, ועל ידי השתייכותו לשבט יהודה. השתייכות שבטית היא חלק מהזהות העצמית, לאורך כל התנ"ך. השתייכות לחמולה לא מגדירה מי אתה. החשיבות שלה היא רק בהקשר אחד, בעלות על חלק בארץ ישראל. הסיבה לכך היא, לדעתי, שהארץ היא לא סתם נכס, כמו המכונת או המחשב שלי. זהו חלקו של היהודי בבעלות המשותפת על ארץ ישראל, ארץ שלא ניתנה לעם ישראל כיחידים, אלא ניתנה לאבות, אברהם יצחק ויעקב. שם העצם המתאר את הבעלות על הארץ לאורך התורה הוא "ירושה", וכן "נחלה", מונחים הרומזים על קשר קבוע. הנחלה המשפחתית שייכת לאדם לא במקרה אלא באופן מהותי הטבוע בו. (זה כמובן מחוזק על ידי ההלכה כי נחלה אינה יכולה להיסוב לאחר, וחוזרת לבעלים המקורי ביובל). כדי להדגיש שחלוקת הארץ אינה מתנה אישית של ה' לאנשים האינדיבידואלים, אלא מושרשת בזהות הקולקטיבית של עם ישראל, התורה מונה את היחידים לפי משפחות ומונה את המשפחות בשם. הרמב"ן טוען כי הגורל לחלוקת הארץ נעשה בפועל לפי משפחות (כמו במקרה של עכן), מה שמחזק טענה זו, על אף שעובדה זו אינה מוזכרת בשום מקום אצל חז"ל. הבעלות על הנחלה בארץ ישראל היא ביסודה קבוצתית – המסומל על יחידת המשפחה, שאין לה משמעות אחרת אלא לשייך את היחיד ליחידה גדולה יותר.

אם נזכור כי הקיום היהודי במדבר היה שיתופי במיוחד, חיים יחד, אוכלים מן, מתפקדים כיחידה אחת, והמעבר לארץ ישראל היה מעבר לחיים אינדיבידואליים לגמרי, כפי הביטוי התנ"כי "איש תחת גפנו ותחת תאנתו", נראה כי התורה מנסה להדגיש שהבסיס לאינדיבידואליות ולבעלות הפרטית על הקרקע תלוי בקיום הקולקטיבי. החלטות המשליכות על חלוקת הארץ נעשות, אם כך, בהקשר של המשפחה, על אף שהן נוגעות ליחידים.

(ישנו איזכור נוסף של "משפחה" בתנ"ך. כששאל נבחר למלך, זה נעשה באמצעות גורל

לבית אבתם במספר שמות לגלגלתם כל זכר..."). בפרשת פנחס, הציווי הא-להי לא מתייחס במפורש למשפחות (על אף שנאמר בו "לבית אבתם"); אולם המפקד בפועל מפרט רשימה של משפחות לפי שם, בכל שבט.

מהי בדיוק "משפחה"? ברור שאין מדובר במשפחה גרעינית המורכבת מאבא, אמא וילדים. אם זה היה המצב, אז שישים ריבוא הגברים יתאימו לכמה מאות אלפי משפחות, ולא חמישים ושבע המופיעות בפרשה. ה"משפחה" בפרשתנו היא משפחה מורחבת, חמולה. השבטים מחולקים לתת-שבטים, שכל אחד מהם נקרא על שם אחד מאבות אבותיו מבין הנכדים והנינים של יעקב. לחמולות אלו אין, ככל שידוע לנו, משמעות הלכתית, והן מוזכרות בתנ"ך רק לעיתים רחוקות.

המקום היחיד שבו למשפחה היה תפקיד משמעותי היה בסיפור עכן ושלל יריחו. לאחר נפילת יריחו, השלל הוקדש לה'. אדם אחד, "עֶכָן בֶּן פְּרָמִי בֶן זְבַדִּי בֶן זָרַח לְמִטָּה יְהוּדָה" (יהושע ז', א'), לקח מן החרם, מה שהוביל לאסון צבאי בקרב הבא, הקרב על העי. מדוע ציטטתי את שמו המלא כפי שהופיע בפסוק המתאר את חטאו? פשוט כדי לשים לב שהוא אינו מזוהה לפי משפחה, אלא רק לפי שבט. אולם, בעת שהקב"ה תיקן שיטה ניסית לזיהוי האשם, הוא מצווה את יהושע:

"וְנִקְרַבְתֶּם בְּבִקֵּר לְשִׁבְטֵיכֶם וְהָיָה הַשֶּׁבֶט אֲשֶׁר יִלְכְּדוּ ה' יִקְרַב לְמִשְׁפְּחוֹת וְהַמִּשְׁפָּחָה אֲשֶׁר יִלְכְּדָנָה ה' תִּקְרַב לְבָתֵּיהֶם וְהַבַּיִת אֲשֶׁר יִלְכְּדוּ ה' יִקְרַב לְגִבְרֵיהֶם:" (יהושע ז', י"ד)

בפועל, מה שקורה הוא ששבת יהודה נלכד, לאחר מכן משפחת זרחי (אחת המשפחות המוזכרות בפרשה, כ"ו, כ'), לאחר מכן בית זבדי, ואז עכן בן כרמי.

מה המשותף למקרה זה ולפרשתנו? בבירור, השימוש בבחירה לפי גורל. כל השבטים עוברים לפני הארון, ושבת יהודה נבחר באיזשהו אופן. זוהי בדיוק הדרך שבה חולקה הארץ לנחלות, על ידי בחירה של חלקות לכל שבט. ניתן להבין מכך שהשימוש בתת-יחידות של השבט, המשפחה ובית האב, הוא רק לצורך נוחות מעשית. אך זה לא יסביר מדוע התורה מונה את המשפחות בשמן בפרשתנו.

אלמנט נוסף הקושר בין שני הסיפורים הוא ששניהם עוסקים, במידה מסוימת, בחלוקת ארץ ישראל. נכון אמנם שעכן לא לקח אדמות לעצמו, אלא טובין ניידים משלל המלחמה. אך המלחמה עצמה, כמובן, הייתה מלחמת כיבוש הארץ,

כעת, מה עם המאמרים המוסגרים הכלולים במפקד? בניו של יהודה נזכרים כדי להוציא אותם מכלל המשפחות; לא רק שהם נענשו באופן אישי, אלא, כיוון שמתו בארץ כנען הם אינם חלק מההיסטוריה של עם ישראל, שנוצר בעת היציאה ממצרים. דתן ואבירם, שלא סתם חטאו אלא ניסו לחתור תחת ירושת הארץ על ידי השבת העם למצרים (הפסוק מדגיש כי הם הסיתו את העם נגד משה ואהרן), לא רק שנענשו אלא גם סולקו ממערכת המשפחות. אולם, בני קורח לא מתו. זה אינו רלוונטי למשפחות ישראל המתכוננות לחלוקת הארץ, אך זה חשוב בכדי להבין מה קרה לדתן ואבירם. בני קורח לא סולקו מהמערכת המשפחתית; הם חלק מהקשר הנצחי של הקב"ה לעם ישראל, על אף שעבורם, כלויים, זה מתרחש בתחום אחר. באופן דומה, במפקד הלויים, נדב ואביהו, שחטאו כנגד עבודת הכוהנים, שהיא נחלתם, נענשו לא רק במוות אלא גם סולקו מן הכהונה.

הסטיות מן הנשוא הקשורות בנשים הם בחלקן פשוטות יותר ובחלקן אזוטריות. בנות צלופחד, כפי שנראה מיד, לא רק יורשות נחלה באופן פרטי, כבנות שאין להן אחים היורשות את נחלת האב. הם דורשות את נחלת אביהן, את הכללתו במערכת המשפחתית, ואת חלקו בארץ ישראל. כלומר, הן אינן מבקשות רכוש, אלא להיכלל בעצמן במערכת המשפחתית.

שרח בת אשר היא תעלומה. הרמב"ן מציע שאולי היא הייתה ראש משפחה. אין לי מה להוסיף (ראו את המדרשים).

יוכבד – עניינה של המערכת המשפחתית בשבט לוי הוא נחלה רוחנית ולא נחלה בארץ. יוכבד היא אמם של משה, אהרון ומרים, כפי שהפסוק מסביר (כ"ו, נ"ט), וסבתם של הכוהנים האחרים, בני אהרון (ס'). נחלתו של שבט לוי מחולקת לשניים – כהונה ולוייה. מפקד זה של שבט לוי כולל את משה ואת בני אהרון הכוהנים (פסוקים נ"ט-ס"א), שלא כמו המפקד בפרשת במדבר שכלל רק לויים שאינם כוהנים. נראה כי זהותם המשפחתית של הכוהנים קשורה ביוכבד, שהייתה נכדתו של יעקב וירדה למצרים, כשם שהלויים שייכים למשפחות אחרות הקרויות על שם ילדיו של לוי. עמרם, אביהם של הכוהנים, לא היה מאותו הדור. אם אנו רוצים לדעת את זהותו של משה, אזי הוא בוודאי בנו של עמרם, אך אם אנו רוצים לדעת את השתייכותם המשפחתית של הכוהנים, זוהי יוכבד.

הקשר לארץ ישראל והקשר של שבט לוי לעבודת ה' אינו אישי, אלא היסטורי-שבטי, וזהו הרעיון

[תוך שימוש בפועל "נלכד" כמו במקרה עכנ], והגורל נפל על שבט בנימין, לאחר מכן משפחת מטרי, ובתוך משפחת מטרי נלכד שאול בן קיש (שמואל א' י', כ"א). עם זאת, מטרי אינה אחת מן המשפחות מוזכרות בפרשתנו. לדעתי זה פשוט מוכיח כי המשפחה עצמה אינה מה שמשנה, אלא הרעיון. החמולות אינן חלק מתכנית סדורה ומוגדרת מראש, כפי שרש"י ורמב"ן מעירים בהשוואה שהם עורכים בין רשימת המשפחות בפרשה לרשימת צאצאיו של יעקב. אני חושב כי המשפחות הן קבוצות חברתיות המתגבשות באופן טבעי, פחות או יותר לפי בני הדור היורד למצרים. למשפחות, בניגוד לשבטים, אין משמעות הלכתית קבועה. ההתייחסות אליהן נועדה רק בכדי להעביר את המסר לעיל. מדוע אם כן נבחר שאול במתכונת משפחתית זו, למעט העובדה שהבחירה הייתה לפי גורל? אני חושב כי מינוי מלך לישראל הוא חלק מהגדרת הקשר בין עם ישראל וארץ ישראל, ולא רק מוסד חברתי. אשאיר לכם את הפרטים.)

זה מסביר מדוע שבט לוי גם נפקד כאן. למעשה, אני חושב ששבט לוי לא נפקד באמת. אין ציווי מאת ה' למשה לפקוד את שבט לוי, כפי שהיה עבור עם ישראל כולו, וכפי שהיה בתחילת ספר במדבר. התורה, לאחר סיכום המפקד של בני ישראל, ולאחר הציווי על חלוקת הארץ בגורל, מצינת בפשטות וללא הקדמה "וְאַלֶּה פְּקוּדֵי הַלְוִי לְמִשְׁפַּחְתָּם" (כ"ו, נ"ז). אין שום השלכה מעשית למפקד זה, ולכן ה' לא ציווה את משה למנות אותם, ואני חושב כי הוא אכן לא מנה. הקב"ה אומר לנו מה מספרם. הסיבה לכך היא שלמרות שאין להם חלק פיסי בארץ ישראל, יש להם בה חלק, כפי שהכתוב אומר "אני נחלתם" (יחזקאל מ"ד, כ"ח). בסוף מפקד הלויים התורה אומרת "וַיְהִי פְּקֻדֵיהֶם שְׁלֹשָׁה וְעֶשְׂרִים אֶלֶף כָּל זָכָר מִבֶּן חֹדֶשׁ וְעֹמֵלָה כִּי לֹא הִתְּפַקְדוּ בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כִּי לֹא נָתַן לָהֶם נַחְלָה בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (כ"ו, ס"ב). מה בא חלקו השני של הפסוק להסביר? (הרמב"ן טוען כי זה מסביר מדוע הם נמנו מגיל חודש ולא מגיל עשרים כמו שאר בני ישראל). אני חושב שמשמעות הדבר היא: הנה מספרם, שאני – ה' – נותן לכם, כיוון שמשה לא מנה אותם, משום שהמפקד היה לצורך חלוקת הארץ בלבד. אולם גם להם יש מפקד, וגם להם יש משפחות (תשע נוספות, אם לדייק), כיוון שעל אף שאין צורך מעשי בידיעת משפחות שבט לוי, הרי שהקשר של הלויים וחלקם בגורל האומה היהודית ובה' תלוי ברעיון של שייכות משפחתית, של היות חלק ממשפחה היסטורית ולא רק יחידים.

המובע על ידי השייכות של יחידים בעם ישראל
למשפחות.